

Merkwaardig is dat zij een indeling op basis van beroepen en adellijke titels verwerpt. Hoewel alle tabellen gepresenteerd worden op basis van de vijf categorieën, komt ze op basis van de bestudering van losse boedels tot haar belangrijkste conclusies over de verschillen en overeenkomsten tussen staatsadel, lage adel en stedelijke middengroepen. Met andere woorden, een indeling op basis van beroepen en adellijke titels. Eveneens merkwaardig vind ik dat zij op pagina 178 spreekt over een clusteranalyse op basis van drie groepen voorwerpen, maar vervolgens niet duidelijk maakt welke resultaten deze clusteranalyse heeft opgeleverd. Waarom worden hiervan de cijfers niet gepresenteerd en waarom kunnen we niet in een bijlage lezen welke boedels tot welk cluster hoorden? Ik kan me voorstellen dat op het moment dat boedels moeilijk in te delen zijn, een indeling op basis van een clusteranalyse juist een oplossing zou kunnen zijn.

Herhaalde malen verzucht De Laet dat haar waarnemingen nauwelijks iets zeggen over de intenties van de eigenaren. In dat verband is het wel jammer dat geld geen enkele rol speelt in haar studie. Ik neem aan dat haar boedels allemaal ongewaardeerd zijn, maar dan nog had ze op basis van andere bronnen iets over prijzen kunnen zeggen en dus ook het keuzeproces tussen de aanschaf van objecten duidelijker kunnen maken. Daardoor zou misschien nog duidelijker zijn geworden dat de lage stedelijke adel in de zeventiende eeuw een soort 'traditionaliseringsproces' van zijn materiële cultuur liet zien.

De Laet heeft een belangrijke discussiebijdrage geleverd aan het gebruik van boedelbeschrijving voor historisch onderzoek. Ze is er bovendien in geslaagd een helder, diepgravend en genuanceerd verhaal te vertellen van de ontwikkelingen van de Brussels materiële cultuur.

Anton Schuurman

Leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis, Wageningen University

Luc Bonneux (red.), *De gezonde levensloop. Een geschenk van vele generaties* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2010) 134 p. ISBN 978 90 8964 318 6.

In deze compacte bundel, samengesteld door arts en epidemioloog Bonneux, wordt een relatief jonge tak van de wetenschap geïntroduceerd, te weten de levensloopepidemiologie. In zijn introductie beschrijft Bonneux in vogelvlucht de geschiedenis van de epidemiologie als wetenschappelijke discipline. Werd in de negentiende eeuw nog vooral gekeken naar de oorzaken van het uitbreken van ziekten onder de bevolking (infectieziektenepidemiologie), na de Tweede Wereldoorlog – toen in het rijke Westen infectieziekten grotendeels verdwenen – kwam de nadruk steeds meer te liggen op onderzoek naar chronische en niet-overdraagbare ziekten. Vanaf de jaren 1960 richtte de sociale epidemiologie zich op sociaal economische kenmerken zoals sociale status, opleiding en bezit als voorspellers van gezondheid en levensverwachting. In het algemeen bestudeert de epidemiologie dus het vóórkomen, de oorzaken en de verspreiding en controle van ziekten in de bevolking.

De bundel vormt de jaarlijkse boekaflevering van het sociaal wetenschappelijk tijdschrift *Mens & Maatschappij*. Binnen de sociale wetenschappen is het levenslooperperspectief inmiddels niet meer weg te denken. Maar ook in het historisch onderzoek –

en dan vooral de sociaal economische geschiedenis en historische demografie – heeft de levensloop als instrument of benadering inmiddels een stevige positie verworven. Met levensloop wordt de opeenvolging van posities bedoeld die een persoon in de loop van de tijd doormaakt. Deze posities kunnen betrekking hebben op verschillende domeinen zoals werk, gezin en gezondheid. Een transitie is een gebeurtenis die de overgang markeert van een bepaalde positie naar de andere. Zodoende biedt de levensloop meer zicht op cruciale momenten in iemands leven en de leeftijd waarop dit gebeurt. Daarmee is het gebruik van het levensloopperspectief in de epidemiologie geenszins verwonderlijk: niet alleen zijn risico's van ziekten ongelijk verdeeld over de levensfasen, ook kunnen omstandigheden en gebeurtenissen in de vroege jeugd (zelfs al in de baarmoeder) doorwerken op de gezondheid op latere leeftijd. De levensloopepidemiologie gaat er dus vanuit dat oorzaken van gezondheid gezocht moeten worden in de hele levensloop. Ook belicht zij hoe deze is gevormd door miljoenen jaren natuurlijke evolutie en hoe deze wordt beleefd in zijn individuele, sociale en materiele context (p. 10).

De in totaal zeven bijdragen in deze bundel hebben voornamelijk betrekking op het recente verleden en vormen overwegend aanzetten of samenvattingen van resultaten van studies. In een paar papers worden daadwerkelijk onderzoeksresultaten gepresenteerd. De onderlinge samenhang van de papers wordt onder meer gevormd door twee belangrijke vooronderstellingen van de levensloopepidemiologie. In de eerste plaats is dat de invloed van ervaringen en omstandigheden in de vroege jeugd op gezondheidsuitkomsten op latere leeftijd. In haar onderzoek naar dementie toont Reuser aan hoe de kansen op dementie op latere leeftijd sterk worden bepaald door de genoten opleiding op jongere leeftijd. Ook de Hongerwinterstudie van Lumey en Van Poppel grijpt terug op dit verschijnsel. In de tweede plaats wordt de link gelegd tussen ziekte en dood en sociale klasse, een thema dat ook binnen historisch-demografisch onderzoek veel aandacht krijgt. Deboosere *et al.* laat aan de hand van Belgische cohortdata de invloed zien van sociale herkomst, sociale positie en sociale mobiliteit op de ervaren gezondheid. In de bijdrage van Houweling wordt gekeken hoe hardnekkig de relatie is tussen de sociaal economische positie van ouders en de levensloop van kinderen en dat specifiek voor lage- en middeninkomenslanden. Deze studie gaat tevens in op de vraag hoe verder wetenschappelijk onderzoek naar dit verband kan bijdragen aan toekomstig beleid. Wat echter veelal uit deze studies blijkt, is dat zelfs in tijden van economische voorspoed sociale ongelijkheid in gezondheid nauwelijks of niet afneemt.

Omdat zowel levensloopepidemiologen als sociaal-historici geïnteresseerd zijn in (biologische) levenslopen in een sociale context, is bovengenoemde bijdrage van Lumey en Van Poppel over de Hongerwinter met name interessant. Deze episode uit de Nederlandse geschiedenis is door verschillende onderzoekers gebruikt als 'natuurlijk experiment' voor studies naar de gevolgen van hongersnood. In tegenstelling tot andere historische hongersnooden zoals in China en Rusland zijn de omstandigheden van de Hongerwinter (duidelijke afbakening in tijd en plaats, beschikbare bronnen zoals overzichten van officiële voedselrantsoenen) geschikter voor onderzoek, bijvoorbeeld naar de effecten die blootstelling van de vrucht in de baarmoeder aan honger heeft op de latere levensloop. Waren kinderen die de Hongerwinter hadden meegemaakt in de buik van de moeder bijvoorbeeld vatbaarder voor overgewicht en schizofrenie? De onderzoekers halen verschillende internationale en nationale studies aan – de eerste studies naar de gevolgen van de Hongerwinter verschenen al in

1947 – waaruit blijkt dat bevolkingen van streken met een lange voorgeschiedenis van schaarste over het algemeen slecht tegen welvaart kunnen.

Als advies aan eenieder die een gezond leven wenst, geeft Bonneux in de flaptekst aan vooral je ouders goed te kiezen. Ze leveren je genen en als ze rijk zijn, ben jij het ook. Enerzijds geeft dit in een notendop het thema van de bundel; anderzijds zwengelt het de discussie aan over de maakbaarheid van de levensloop.

Evelien Walhout
Tilburg University

Marianka Spanjaard en Paul Denekamp, *Verweven met Twente. De joodse fabrikantenfamilie Spanjaard (1800-2000)* (Zutphen: Walburg Pers, 2011) 255 p.
ISBN 978 90 5730 734 8.

Op 10 april 1861 richtten de kinderen van Salomon Jacob Spanjaard en Sara David van Gelder de familievereniging Berith Salom op, ter ere van het vijftigjarige huwelijksfeest van hun ouders. Het oorspronkelijk doel van de vereniging was het geven van een huwelijksgift aan vrouwelijke nakomelingen die voor het eerst een joods huwelijk sloten. Inmiddels zijn we anderhalve eeuw verder, acht generaties verwijderd van de stamouders, zijn er circa vierduizend afstammelingen van Salomon en Sara. Berith Salom is nog altijd springlevend. Dit wordt onder meer bewezen door het boek *Verweven met Twente* dat is gepubliceerd ter gelegenheid van het 150-jarig jubileum van de familievereniging.

De auteurs van het boek, Marianka Spanjaard en Paul Denekamp, hebben onderzoek gedaan in archieven en bibliotheken en met vele familieleden gesproken. Voor de bedrijfsgeschiedenis hebben ze dankbaar gebruik gemaakt van het boek *Fabriqueurs en fabrikanten* (1983) van Eric Fischer. Een overzicht van geraadpleegde bronnen is niet in het boek opgenomen. Via de noten is wel veel informatie terug te vinden.

In *Verweven met Twente* beschrijven Spanjaard en Denekamp niet alleen de ontwikkeling van de familievereniging en daarmee samenhangend de joodse identiteit, maar ook de stamouders en hun nageslacht, de opkomst en teloorgang van het Twentse textielbedrijf, het dorp Borne en de joodse gemeente aldaar, de Tweede Wereldoorlog en de verspreiding van de Spanjaards over de wereld. In een intermezzo besteden ze extra aandacht aan de kunstenaars die de familie heeft voortgebracht. Zodoende hebben de auteurs ‘een genuanceerder, completer beeld van de familie Spanjaard’ gekregen. Ook zagen zij ‘de ontwikkelingen op sociaal, economisch en godsdienstig vlak (...) vaak parallel lopen aan de ontwikkelingen die zich in Nederland of zelfs Europa voordeden.’ (9) Helaas kunnen er wel enkele kanttekeningen worden geplaatst bij de wijze waarop Spanjaard en Denekamp ontwikkelingen binnen de familie en het bedrijf met elkaar hebben geprobeerd te verbinden en in een breder perspectief te plaatsen.

Zo is het jammer dat sommige meningen en gebeurtenissen niet beter gecontextualiseerd worden. Begin twintigste eeuw treedt bijvoorbeeld een nieuwe directie aan in de Spanjaard fabrieken. Zij pakken de zaken voortvarend aan. Ze vergroten en moderniseren de fabrieksgebouwen, breiden het productieassortiment uit en starten een spinnerij (90-92). Doordat de vergelijking met andere textiel fabrieken ontbreekt, is